

Мирјана Средојевић, студент докторских студија
Универзитет у Новом Саду
Правни факултет у Новом Саду

ПОЈАМ, ОГРАНИЧЕЊЕ И ЗАШТИТА ПРАВА НА ЖИВОТ КАО ВРХУНСКОГ ЉУДСКОГ ПРАВА

Сажетак: У раду је обрађен појам права на животи, како из угла уставног права, које представља полазну тачку његове заштите, тако и из угла неких других правних наука, а посебно кривичног права. Право на животи је нужна претпоставка постојања свих других права и као такво има универзално значење. Међутим, свакодневно се сусрећемо са кршењима управо овог права, па је стога потребно предвидети адекватне механизме правне заштите, како се ово право не би svelo на пуку прокламацију. При том, кривично-правна заштита је најделотворнији вид заштите људских права, па самим тим и права на животи, јер слобода је право да чинимо све оно што нам закони дозвољавају, а тек када људе ограниче у њиховим правима и слободама, они схватају вредност слободног живота.

Што се тиче систематизације рада, први део је посвећен историји права на животи, у другом делу је разматран појам права на животи, док је трећи део рада посвећен ограничењима права на животи, како од стране државе, а употребом принуде, тако и путем прописивања смртне казне. У централном, четвртом делу рада су обрађени механизми заштите права на животи, где су изложене најбитне, позитивне и процесне обавезе државе, као и видови заштите. У закључку је направљен краћи резиме о праву на животи и проблемима са којима се сусрећемо данас приликом остваривања овог права, а све то прожето праксом Европског суда за људска права.

Кључне речи: право на животи, природна права, смртна казна, еутизназија, кривично-правна заштита.

1. УВОДНА РЕЧ

Живот је најзначајнија вредност човека, која даје основ и смисао свим осталим вредностима које човек има, па је тако и право на живот нужна

претпоставка постојања свих других права и као такво има универзално значење. С тога је у сваком цивилизованом друштву живот неприкосновен, а право на живот витално људско право. Ради се о примарном праву сваког људског бића, а о његовом значају сведочи и заинтересованост не само правника практичара и правних теоретичара, већ и многих других, као што су лекари, криминолози, филозофи, али на одређени начин и психолози, социолози и др. Првобитно и основно значење људских права је да су она инструмент ограничавања државне власти.¹ Обим и поштовање људских права најбољи су показатељ карактера односа између државне власти и грађанина.² Па ипак, и поред тога свакодневно се управо ово људско право крши, људски животи се гасе не природним путем, већ насиљем, силом, и то најчешће од стране других људи, истих оних који би управо право на живот требало да узимају као врховни постулат живљења свих нас.

Право на живот је прокламовано многим, како унутрашњим, тако и међународним, али и регионалним документима, али би без адекватне правне заштите оно било мртво слово на папиру. При том, кривично-правна заштита је најделотворнији вид заштите људских права, па самим тим и права на живот, јер слобода је право да чинимо све оно што нам закони дозвољавају. Тек када људе ограничите у њиховој слободи, они схватају вредност слободног живота, јер „најлепши се снови о слободи сањају у тамници“³.

2. ИСТОРИЈАТ ПРАВА НА ЖИВОТ

Што се тиче еволуције људских права, демократску Атину је одликовала пракса да су сви грађани полиса једнаки пред законом без обзира на њихову политичку моћ или иметак, што је једно од неизоставних обележја и савремене правне државе. Античка Грчка је и миље у коме су настале природноправне теорије које су много година касније представљале идејни подстрек конституционализовању људских права. Ослонац римске мисли на Грчку био је изузетно снажан. Према мишљењу Цицерона, „поред закона који владају људима (*ius*), постоје и вечни закони (*lex aeterna*) и природни закони (*lex naturalis*) који су исти, јер се Бог и природа подударају.“⁴ За разлику од старогрчког наслеђа о апсолутној свемоћи државе, стари Рим је одликовала идеја да је управо држава средство за отелотво-

¹ Р. Марковић, *Уставно право*, Правни факултет Универзитета у Београду 2013, 461.

² *Ibid.*, 460-461.

³ Фридрих фон Шилер, *Ризница мудрости и изрека*, Каирос, Сремски Карловци, 148.

⁴ Д. Симовић, Д. Аврамовић, Р. Зекавица, *Људска права*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд 2013, 9.

рење благотворног живота њених грађана. Природно право је „оно чиме је сама природа поучила сва жива створења. Оно није искључиво својствено људском роду, но и свим живим створовима који су рођени у ваздуху, на земљи и мору“, а на почетку Јустинијанових Дигести стоји његова мисао да је природно право оно по коме се сви људи рађају слободни.⁵ Међутим, без обзира на узвишене и вечне идеје о надређеном природном праву, у пракси је позитивно право однело примат.

Процес институционализације људских права започет је у Енглеској доношењем Велике повеље слобода (*Magna Carta Libertatum*) 1215. године, да би се наставио 1628. године, доношењем Петиције о правима (*The Petition of Rights*), као увертире у енглеску револуцију, а потом и доношењем Закона о правима 1689. године (*Bill of Rights*). За еволуцију права на живот, и уопште људских оправа, посебно је важан члан 39 Велике повеље који предвиђа да ниједан слободан човек неће бити убијен или затворен, лишен својих права...осим на основу законите пресуде њему једнаких или права земље. Сличну одредбу садржи и Петиција о правима. Зачетник рационалног природног права је био Хуго Гроцијус. Снажан допринос коначном афирмисању идеје људских права дао је Томас Хобс, наводећи да природна субјективна права треба изводити „из човеку урођеног нагона за одржавањем живота“⁶. Џон Лок је био заговорник учења да се друштво ствара друштвеним уговором који појединци закључују међу собом, са циљем да се уједине у заједницу како би заштитили своја природна права – живот, слободу и имање. Међутим, свој врхунац природноправне теорије доживљавају у делу Жан Жак Русоа, који је користио друштвени уговор како би афирмисао начин на који би држава морало да буде уређена, односно како би човек сачувао своја природна права, а друштвено стање учинио легитимним. Процес конституционализације људских права започет је у окриљу америчке и француске револуције на крају 18. века. Занимљиво је поменути Декларацију независности из 1776. године, која у први ред издваја три „неотуђива права“ – живот, слободу и тражење среће, па можемо приметити, да се овде заправо ради о истим правима чији је заговорник био Лок, у нешто модификованом облику. Француска Декларација из 1789. године, била зачетак идеје да основни закон једне државе мора да садржи две врсте одредаба: оне које се односе на људска права и оне које се односе на организацију државне власти, те да је циљ политичког удруживања очување природних и незастаривих права човека: слободе, својине, сигурности и отпора угњетавању. Примећујемо континуитет у афирмиса-

⁵ *Ibid.*, 10.

⁶ Д. Симовић, Р. Зековица, *Полиција и људска љубав*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд 2012, 16.

њу природних права, у нешто измењеној форми. И у нашем првом, Срећењском уставу, постојале су одредбе о људским правима и чиниле су приближно петину свих уставних чланова.

Процес интернационализације људских права отпочео је доношењем Повеље Уједињених нација од 1945. године.⁷ Следећи корак у правцу разраде и допуне каталога људских права представљају пактови, повеље и конвенције о људским правима, како на међународном, тако и на регионалном нивоу.

3. ПОЈАМ ПРАВА НА ЖИВОТ

Право на живот се може ближе изразити као право човека да не буде самовољно лишен живота или остављено без упоришта, живећи у свету непредвидљивости. У таквој околини он тачно не зна ни одакле вреба опасност, па према томе не доживљава само уобичајени страх, који је оријентишући јер наводи на уклањање извора угрожавања, него нездраву, за њега потпуно нефункционалну и некорисну стрепњу, којој тачно порекло и узрок не зна, па према томе не може ни да јој умакне.⁸ Право на живот спада у групу личних права, права прве генерације и права негативног статуса. Оно је елементарно и темељно право сваког човека, и у хијерархији људских права, налази се на самом врху, изнад и испред свих других права. Ако се за људска права може сматрати да су природна права човека, онда се то најпре може тврдити за право на живот. У том смислу сви правни документи којима се прокламују права грађана, односно људска права, дефинишу и потврђују ово право, а уставни савремених, демократских, држава у одредбама о правима човека истичу право на живот као прво међу правима грађана. Право човека на поштовање његовог живота налази се у

⁷ Основна функција Повеље је била заштита међународног мира и безбедности, па њоме није прокламован каталог људских права, међутим, у преамбули се наглашава вера у „основна права човека, у достојанство и вредност људске личности, у равноправност људи и жена и нација великих и малих“. Такође, као један од циљева УН предвиђено је „унапређење и подстицање поштовања права човека и основних слобода за све без обзира на расу, пол, језик или веру“. Друштво (Лига) народа, основано 1919. године након Париске мировне конференције, а чија су претеча Уједињене нације, није се бавило људским правима, ни у нормативном делу, нити у преамбули. Наиме, његови основни циљеви су били: разоружање, спречавање рата преко колективне безбедности, решавањем размирица између земаља путем преговарачке дипломатије, побољшање глобалног благостања, што указује на то да се (Друштво) више бавило међудржавним односима, него човеком као појединцем, а имајући у виду и друштвено-историјске околности у којима је настало.

⁸ В. Димитријевић, *Страхотлада, оглед о људским правима и државном терору*, Београд 1997, 174.

центру система заштите људских права и гарантује га највећи број устава, било изричитом уставном одредбом, било на посредан начин, прописивањем забрана чији је смисао заштита телесног интегритета. Устав Републике Србије у члану 24 прописује: „Људски живот је неприкосновен, у републици Србији нема смртне казне. Забрањено је клонирање људских бића“⁹, док у члану 11 Повеље о људским и мањинским правима и грађанским слободама Србије и Црне Горе стоји: „Људски живот је неприкосновен. У државној заједници Србија и Црна Гора не постоји смртна казна. Забрањено је клонирање људских бића.“. Изменама кривичног законодавства од 2001. смртна казна је укинута, а уместо смртне казне уведена је казна затвора од 40 година. Право на живот заштићено је и низом међународних докумената, а међу најважнијима су Универзална декларација о људским правима Уједињених нација, која у члану 3 прописује: “Свако има право на живот, слободу и безбедност личности.“, док се Протоколом бр. 13 уз Европску конвенцију о заштити људских права и основних слобода у потпуности укида смртна казна.¹⁰ Од регионалних инструмената, Афричка повеља о људским и правима народа у члану 4. прописује: „Људска бића су неприкосновена. Свако људско биће има право да се поштује његов живот и целокупност његове личности. Нико не може бити самовољно одузето ово право.“. Америчка конвенција о људским правима у члану 4. налаже обавезу држава потписница да заштите живот од зачећа. Такође, Међународни пакт о грађанским и политичким правима, који у члану 6. предвиђа да: “Свако људско биће има урођено право на живот. Ово право мора да буде заштићено законом. Нико не може бити самовољно лишен живота.”. Слично томе, у Декларацији о независности из 1776. године, право на живот, квалификовано је као неотуђиво право, па се примећује да постоје и они који о овом праву говоре као о природном праву, стеченом самим рођењем.

4. ОГРАНИЧЕЊА ПРАВА НА ЖИВОТ

Ограничења људских права могућа су само законом кад то допушта Устав, у обиму неопходном да се уставна сврха ограничења задовољи и уз

⁹ Овде се поставља питање да ли се у Реп. Србији ипак спроводи смртна казна, а имајући у виду да њено извршење није изричито забрањено Уставом, као што је то случај са клонирањем људских бића, те да је у Кривичном законнику предвиђено посебно кривично дело које се односи на тај институт.

¹⁰ Последња смртна казна у Србији је извршена 1992. године у Сомбору, када је стрељан Јохан Дрозбек из Каравукова, насилник и убица шестогодишње девојчице. Вид. Б. Николић, Р. Жаревац, 91.

поштовање принципа сразмерности.¹¹ Приликом ограничења појединог права, свако ограничење мора бити легитимно, оправдано и њиме се не сме задирати у суштину зајемченог права.¹² Од ограничења појединих права треба разликовати могућност привременог одступања од појединих људских права, а у вези са ратним и ванредним стањем. Међутим, постоје и људска права од којих се не може никада одступити и која се због тога називају неприкосновеним људским правима и која се методом енумерације тачно утврђују у Уставу Србије и обухватају списак од 17 права, међу којима је и право на живот. Међутим, постоје и аутори који право на живот не подводе под апсолутно право, истичући да се оно може ограничити ради заштите и остваривања неких других вредности и интереса, при чему је потребно водити рачуна о значају права која се штите и могућности постојања разних злоупотреба.

Нека ограничења у уживању права на живот предвиђена су чланом 2. став 2. Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода (у даљем тексту: Конвенција), према којој се не сматра противправним лишење живота које проистекне из употребе силе која је апсолутно нужна приликом: одбране било ког лица од незаконитог насиља, извршења законитог лишења слободе или спречавања бекства лица законито лишеног слободе или законитих мера које се предузимају ради сузбијања нереда или побуне. Овде имамо у виду кривично-правне институте, као што су нужна одбрана и крајња нужда, код којих се лишење живота не сматра противправним.

„Смртна казна је најсрачунатије од свих убистава са предумишљајем са којим се ниједно кривично дело, колико год било срачунато, не може упоредити. Кад би то и било могуће, на смртну казну би требало осудити криминалца који је жртву унапред обавестио о дану и часу када ће је на језив начин убити, а потом је месецима држао у заточеништву. У обичном животу таквих монструма нема.“¹³ Ниједна кривична санкција није изазвала такве расправе у погледу оправданости свога постојања као што је то случај са смртном казном.¹⁴ Она спада у тзв. казне елиминације, јер друштво настоји да из своје средине елиминише учиниоца кривичног дела, како више не би био у могућности да своје дело понови, односно рецидивира.¹⁵ Смртна казна је у почецима своје примене извршавана на веома сви-

¹¹ Проф. др Б. Милосављевић, *Уставно право и организација правосуђа*, Пројурис, Београд 2012, 44.

¹² *Ibid.*

¹³ Е. Р. Корљан, *Европска конвенција о људским правима и право на животи*, докторска дисертација, Београд 2012, 51.

¹⁴ З. Стојановић, *Коментар Кривичног законика*, Сл. Гласник, Београд 2006, 176.

¹⁵ М. Радоман, *Пеналологија и казнено-извршно право*, Правни факултет, Нови Сад 2009, 20.

реп и окрутан начин, с циљем да се осуђенику нанесе што више телесног и душевног бола, да му се смрви достојанство, које су његови мучитељи изгубили, при чему су најчешћи облици били: набијање на колац, черечење, спаљивање на ломачи, одрубљивање главе, вешање, до модернијих метода као што су гасне коморе, електричне столице и смртоносне инјекције.¹⁶ Белорусија је данас једина земља Европе у којој смртна казна није укинута, мада је три пута укидана од 1912. године, али је поново успостављана, а егзекуција се спроводи пуцањем у потиљак осуђеног, при чему се ни родбина ни осуђеник не обавештавају ког дана ће бити спроведена, а после извршења се родбини не пружа ни информација где је тело сахрањено. Недавно случај извршења смртне казне имамо на североистоку Кине, где је Цоу Сјиђун осуђен на смртну казну због убиства двоипомесечне бебе коју је пронашао у аутомобилу који је претходно украо.¹⁷

Мишљења о застрашујућем дејству казне често су опречна. Заговорници укидања смртне казне – аболиционисти, у прилог својој тврдњи наводе да смртна казна не само што угрожава урођено право на живот и што је непоправљива у случају судске грешке, већ се показало да нема никаквих ефеката на степен криминалитета у друштву. Неправда која је нанета невином човеку може се у свим случајевима донекле ублажити, осим у случају изрицања и извршења смртне казне.¹⁸ Такође, неки од ових невиних људи провели су деценије у чекању у тзв. „ходницима смрти“ да њихова судбина буде решена, да би сат времена пре погубљења сазнали шта ће се десити. Како је адвокат једног осуђеника рекао судијама у вези са одлагањима у последњи час: „Ви га практично убијате сваки дан.“¹⁹ Аболиционисти смртну казну без обзира на „хуманизацију“ њеног извршења, виде као злочин, и то најгори од свих, зато што поприма лицимерно обележје правде, јер се злочин настоји сузбити злочином. Неки наводе да елиминација злочинаца на овај начин представља неуспех друштва да се избори са проблемом криминалитета. Ставља се и приговор генералној превенцији да нико не може служити као средство за за-

¹⁶ Довољно је напоменути да је за погубљење Роберта Дамирена, који је 1757. године извршио атентат на француског краља Луја XV, била расписана нека врста међународног конкурса, где се тражила најбоља идеја за застрашујуће и што свирепије извођење најтеже казне. Вид. В. Димитријевић, 65. Вид. и Е. Р. Корљан, 58-59; У Енглеској су до 1688. године изрицане казне за 50 кривичних дела, а да би се до краја века тај број проширио на 200 кривичних дела. Од 36.566 изречених смртних пресуда, више од 7700 заиста је било извршено.

¹⁷ Извештаји Amnesty International показују да је више од 1000 егзекуција извршено током 2001. године, што је више него у свим осталим ретенционистичким земљама заједно.

¹⁸ Б. Николић, Р. Жаревац, *Преживела казна, љиручник о смртној казни*, Београдски центар за људска права, Београд 2002, 8.

¹⁹ Е. Р. Корљан, 66.

страшивање других, односно да човек не може служити као средство за постизање утилитаристичких циљева, да се он и његова добра не могу жртвовати не узимајући у разматрање каква би се друштвена корист тиме постигла. Апсурдно је и лицемерно да друштво које забрањује убиство истовремено убија своје чланове.

Присталице смртне казне најчешће наводе следеће аргументе у прилог свом схватању: убица је самим чином убиства изгубио право да тражи заштиту свог живота и достојанства, држава има право да се позове на нужну одбрану у циљу специјалне и генералне превенције, укидањем смртне казне грађани би прибегавали приватној освети услед незадовољства поступањем државе. Међутим, и државе које задржавају смртну казну поштују нека ограничења у вези са њеним изрицањем, па се тако она може изрећи само за најтежа кривична дела, односно само за умишљајне злочине са смртним и крајње тешким последицама, при чему се критикује заштита јавне имовине путем смртне казне, којој су нарочито биле склоне социјалистичке земље. Затим, смртна казна мора бити изречена у складу са законом који је важио у тренутку када је кривично дело извршено и од стране надлежног суда, при чему не сме бити повређено неко друго законом заштићено право или ако је заштићено Конвенцијом о геноциду. Такође, смртна казна се не може извршити над трудном женом, као ни над лицем млађим од 18 година. Коначно, у оквир права на живот спада и право сваког осуђеника на смрт да тражи помиловање и замену казне, остављајући могућност да се ствар размотри још једном с моралне, хуманитарне и политичке стране, наводећи да је извршење смртне казне противно праву на живот ако осуђеник није уопште имао могућност и прилике да тражи ублажавање казне.

Међународни пакт о грађанским и политичким правима Уједињених нација и Конвенција изричито захтевају да свака држава потписница законом загарантује право на живот и самим тим укине смртну казну и налажу државама обавезу да заштите живот људи од самовољног лишавања живота. Држава не сме да осујећује људе у њиховом развоју и остваривању права на живот, јер то живљење подразумева достојан живот, а не пуко битисање под било каквим условима. Такође, и остала права посредно утичу на остваривање права на живот, односно утичу на дужину његовог трајања. Тако, уколико дође до повреде других права, на начин, и у степену, који доводе до скраћивања живота, тада су повреде тих других права проузроковале повреду права на живот.²⁰ Ово, стога, што лишење живота није једини облик повреде права на живот, већ су то и друге радње које не окон-

²⁰ Д. Дракић, „Кривично-правна заштита права на живот и личну слободу“, *Зборник радова*, број 1-3/2002, 328.

чавају тренутно човеково физичко-биолошко постојање, али утичу на његово трајање, које би без њих било дуже.²¹

5. ЗАШТИТА ПРАВА НА ЖИВОТ

Свако прокламовано и признато право има своју праву вредност само онда ако је ефикасно правно заштићено, у супротном би представљало само одређено правило понашања, које није заштићено санкцијом, односно сама диспозиција би могла сачињавати било моралну, обичајну или пак неку другу друштвену норму, али никако правну. Зато и право на живот мора од стране правног поретка бити заштићено одговарајућим правним мерама, а с обзиром на изузетну важност тога права, и кривично-правна заштита, као најјачи вид правне заштите, мора бити на одговарајући начин постављена. Према томе, у вези са чланом 2. Конвенције, могу се уочити три елемента заштите: негативна обавеза, која се огледа у уздржавању од кршења права на живот, позитивна обавеза, која се огледа у томе да држава мора да предузме разумне кораке да би заштитила појединца од опасности које би држава требало да буде свесна и процесна обавеза државе да предузме одговарајуће кораке како би истражила околности под којима је дошло до лишавања живота, при чему се не ради о обавезама резултата, већ средстава. Када се ради о позитивним обавезама, државе имају обавезу да усвајају и примењују кривично законодавство које ће штити право на живот појединца од државних органа, трећих лица или других опасности по живот. Када дође до кршења права на живот државе су у обавези да спроведу делотворну истрагу, која води проналажењу, гоњењу и кажњавању одговорних лица. Употреба силе не сме бити већа од апсолутно нужне за постизање напред наведених циљева, већ мора бити строго сразмерна постизању тих циљева. Приликом процењивања да ли је примена силе била апсолутно нужна за постизање једног од три циља, суд разматра не само стварно употребљену силу, већ и све остале околности као што су планирање и надзор над дејствима, обученост снага безбедности итд.²² Тако, чак и несразмерна сила може бити оправдана када се заснива на искреном уверењу које се у датом тренутку из добрих разлога сматра ваљаном, али се накнадно испостави као погрешно.²³ Терет доказивања одговорности

²¹ *Ibid.*

²² Љ. Слијепчевић, Право на живот, према чл. 2. Европске конвенције о људским правима и Протоколу бр. 6. и 13., *Гласник Адвокајске коморе Војводине, часопис за људску теорију и праксу*, 4/2012, 298.

²³ У случају *McCann* и други против Уједињеног Краљевства власти Уједињеног Краљевства и Шпаније обавештене су да три припадника ИРА намеравају да изврше напад на

поступајућих је на подносиоцу пријаве, при чему подносилац жалбе Европском суду за људска права (у даљем тексту: Суд) мора директно осетити последице кршења права о којем се расправља. Што се тиче лица лишених слободе, држава има посебне обавезе да предузме све неопходне мере како би заштитила њихове животе.²⁴ Закон о извршењу кривичних санкција Републике Србије обавезује државне власти да обезбеде здравствену заштиту и спречавају самоубиства затвореника. Такође, овај закон прописује услове за примену принуде над осуђеним лицима, као и услове под којима државни орган може употребити ватрено оружје. Сличне одредбе садржи и Закон о полицији. С тим у вези, на држави лежи обавеза да спроведе делотворну званичну истрагу, у којој родбина жртве може да учествује, те да истрага буде темељна, непристрасна и пажљиво вођена. Такође, када постоје докази да је неко притворен и након тог нестао, Суд сматра да чињеница што држава није објаснила судбину затвореника, а у одсуству тела, може значити повреду чл. 2 у зависности од околности, па морају постојати довољни посредни докази да је затвореник умро у притвору. Држава има посебну одговорност за мере којима ће заштитити оне

Гибралтару аутомобилом - бомбом која би била активирана даљински. У тренутку када су британске специјалне полицијске снаге лоцирале ту тројицу припадника ИРА и желеле да их ухапсе, сваки од њих направио је један покрет руком, као да жели да активира бомбу. То је навело британске полицајце да пуцају на њих и том приликом су сва тројица убијени, иако се испоставило да у аутомобилу, поред кога су затечени, није уопште било бомбе. У овом случају, Суд је утврдио да су полицајци били у искреном, али погрешном уверењу да постоји бомба која ће бити активирана даљински, јер су добили такве информације од својих надређених. Због тога, њихови поступци нису представљали повреду члана 2. Конвенције. Ипак, Суд је тесном већином (10:9) утврдио повреду члана 2. став 2, која је проистекла из лошег планирања и вођења ове акције. Полицајци су реаговали рефлексно и махинално, како су били обучени за такве ситуације, али таква обука је у неслагласности са опрезом који се очекује од полицајаца у једном демократском друштву. Насупрот овом случају, у случају акције кипарских специјалаца који су покушали да спасу младу жену коју је као таоца држао њен партнер, што је резултирало смрћу отмичара и таоца, Суд је нашао, такође тесном већином (5:4), да је ова акција била добро испланирана и изведена, те да није дошло до повреде члана 2. Конвенције (*Andronicou and Constantinou v. Cyprus*), јер се смрт отмичара и таоца није могла приписати актима специјалних јединица. (*Paragraph Lex, дајџум коришћења публикације 10.01.2014. год.*)

²⁴ У случају *Velikova* против Бугарске, Slavčo Cončev, по националности Ром, притворен је 25. септембра 1994. године због сумње да је украо стоку. Након 12 сати проведених у притвору преминуо је, а пропуст бугарских власти да утврде стварни узрок његове смрти резултирао је подношењем представке од стране његове ванбрачне супруге. Случај је резултирао пресудом од 18. маја 2000. године у којој је између осталог утврђена и повреда члана 2. Конвенције. Суд је у вези са овим случајем најпре приметно да када је појединац доброг здравственог стања приведен и одређен му је притвор од стране полиције, на држави стоји обавеза да пружи уверљиво објашњење о томе шта је стварни узрок смрти. (*Paragraph Lex, дајџум коришћења публикације 10.01.2014. год.*)

за које се зна да су у опасности да сами себи одузму живот. Поред тога, држава има обавезу да обезбеди животе појединих затвореника да их не угрозе поступци других затвореника.

Последњих деценија постао је општепознат појам „несталих лица“, која су државни органи или њихове слабо закамуфлиране помоћне службе, отели и одвели у непознатом правцу, да се никада не врате²⁵, па неки постављају питање да ли је мудро укидати смртну казну с обзиром на чињеницу да се број политичких деликата повећава. Слична питања појављују се и у случајевима нерешених убистава (да ли су државни службеници били одговорни за убиства и да ли постоји дослук између самоубица и државних службеника...). Парадоксално, непостојање смртне казне тада наводи власти да избегавају судски поступак и да траже лакше и брже путеве. Да би застрашивање успело, примењује се физичко насиље према избраним жртвама, које не би било терористичко када не би истовремено саопштавало претњу будућим насиљем свима онима који се могу са жртвом поистоветити. Смрт се не користи као *ultima ratio* у борби за власт, већ као прво, површно, практично и најлакше доступно политичко средство.²⁶

Не може се говорити о праву на живот, а да се не помене кривично-правна заштита права на живот, као најзначајнији сегмент правне заштите. У вези са тим, намећу се три питања која треба размотрити, а тичу се субјекта, односно носиоца права на живот, момента у којем заштита настаје и када се завршава. У Републици Србији ова заштита регулисана је Кривичним закоником Републике Србије ("Сл. гласник РС" бр. 85/05). У том смислу могу се посебно издвојити они видови инкриминација којима се штити искључиво право на живот. У ту групу спадају различити облици убиства, док у другу групу спадају инкриминације којима се ово право штити на посредан на-

²⁵ У случају *Timurtas* против Турске Суд је нашао повреду члана 2. Конвенције, када је син подносиоца од стране безбедносних служби одведен у притвор и о њему се ништа није чуло више од шест година. Узимајући у обзир и временски фактор, мада не као пресудан елемент, Суд је претпоставио да је подносилац мртав, због чега је установио повреду члана 2. Конвенције, јер држава није пружила разумно образложење нестанка и судбине овог лица. У случају *Tas* против Турске, где се радило о сличном догађају, Суд је поставио захтев да истрага у овим случајевима мора бити хитна, адекватна и делотворна. Случајеви присилног нестанка нарочито су актуелни након пресуде у међудржавном спору Кипар против Турске и дуги низ година су тема састанака на којима се надире извршавање пресуда Суда иначе, случајеви "присилних нестанака" у Суду су истраживани пре у контексту члана 5. (право на слободу и сигурност), уместо чл. 2. или 3. Конвенције, што је и учињено у случају *Kurt* против Турске, у коме Суд није установио повреду члан 2. Конвенције, јер није било доказа "изван разумне сумње" који би указивали да је нестанак подносиоцевог сина везан за поступке турских власти. (*ParagrafLex, дат. кор. јуб. 10.01.2014. год.*)

²⁶ В. Димитријевић, 182.

чин, путем заштите неких других друштвених вредности, па смрт лица представља квалификовани облик тог кривичног дела, односно до лишења живота долази из нехата (кривична дела против уставног уређења, против човечности и међународног права, против војске, затим тешка дела против здравља људи и животне средине, против опште сигурности, безбедности јавног саобраћаја и др., која могу као тешку последицу да имају угрожавање или лишавање живота једног или више лица).

Код питања ко је субјект права на заштиту и ко као такав ужива кривично-правну заштиту, заузет је став да је то човек, мада се наилази и на другачија мишљења, да се мора заштитити живот свих живих бића. Сви људи имају једнако право на живот без обзира на све различитости. Што се тиче дефинисања људског живота, споран је његов почетак и крај. У Европи не постоји консензус о томе када почиње право на живот.²⁷ Тако, истиче се да се, у периоду од зачећа до рођења, живот кривично-правно штити инкриминацијом недозвољеног прекида трудноће, а од рођења, инкриминацијама разних облика убиства.²⁸ Наш Устав гарантује право човека да слободно одлучи о рађању деце (чл. 63). Према Закону о поступку прекида трудноће у здравственим установама (Сл. гласник РС, 16/95 и 101/2005 – др. закон) прекид трудноће се може извршити само на захтев трудне жене, и то уз писмену сагласност, до десете недеље трудноће, при чему се прекид трудноће не може извршити када се утврди да би се њиме теже нарушило здравље или угрозио живот жене (чл. 2. и 3). После истека десет недеља од дана зачећа, прекид трудноће се може дозволити само ако за то постоје медицински, еугенични или криминално-политички разлози.²⁹ Тумачењем ових норми, долазимо до закључка да је живот неорђеног детета заштићен тек после протека десете недеље трудноће, па пре тога, уколико нерођено дете има „право на живот“, оно је имплицитно ограничено правима и интересима мајке, па право на живот детета стоји насупрот праву жене да одлучује о свом телу.

Такође, што се тиче самог момента рођења, у нашој теорији је углавном прихваћено схватање да је дете рођено у моменту његовог одвајања

²⁷ То је примећено у случају Во против Француске у коме је Суд нашао да Француска не може бити одговорна за уништавање фетуса приликом немарног лекарског захвата, јер такву радњу у свом законодавству није оквалификовала као убиство из нехата. Међутим, отац нерођеног детета нема право да инсистира да дете буде рођено против воље мајке (Патон против Уједињеног Краљевства). Исто тако, државе, и онда када забрањују абортус, морају да омогуће да одређена физичка или правна лица дају информације женама где се абортус законом може обавити (Open Door Counselling and Dublin Well Women protiv Irske). (*Paragraf Lex, дајум коришћења публикације 10.01.2014. год.*)

²⁸ Д. Дракић (2002), 330.

²⁹ *Ibid.*

од мајке, а не појављивањем првог дела тела детета изван мајчине утробе. То је момената када може доћи до инкриминације кривичног дела убиства детета при порођају, које може бити извршено за време порођаја или непосредно након порођаја, док траје поремећај изазван порођајем, од стране мајке детета.

Теорија није јединствена ни када је у питању тренутак престанка живота, јер „је смрт процес, а не један тренутак у времену, јер сви делови људског организма не престају да живе истовремено“.³⁰ С тим у вези, с једне стране, имамо „класичан појам смрти“, који подразумева престанак животног процеса у последњој ћелији у организму, док са друге стране имамо, тренутак смрти који подразумева престанак рада мозга, како би се омогућила трансплантација срца, и других још увек употребљивих делова тела. Код нас је најприхваћенији појам биолошке смрти. Њу карактерише потпуни, трајан и неповратан престанак виталних функција организма, нарочито рада мозга, срца и плућа.

Крвично-правна заштита односи се на туђи живот, односно на ситуације када је живот другог човека заштитни објекат одређеног кривичног дела. Самоубиство међутим, није кривично дело, односно титулар права на живот може самостално располагати својим животом, при чему, приметимо, човек није слободан да одлучи о свом рођењу, али слободно може располагати својим правом на смрт.³¹ Тако ни у нашем кривичном законодавству, самоубиство није кажњиво, међутим, радње подстрекавања и помагања јесу.

Поред ових радњи саучесништва, а у вези са слободним располагањем правом на живот, намеће се и питање, да ли трећа лица могу лишити живота друго лице на његов захтев, што се своди на проблем еутаназije. Томас Мор у Утопији наводи следеће: „Ако је болест неизлечива, ако болесник трпи неизлечиве болове, тада су свештеници и службена лица дужна да утичу на болесника да пристане да више не подноси такво стање, јер болесник треба да напусти живот без суровости и језовитости умирања.“³² Убиство из самилости, на молбу или уз пристанак убијеног, односно еутаназija, у савременим условима све више чини предмет интересовања јавности, па у теорији постоје различита мишљења. Дилеме се кре-

³⁰ *Ibid.*, 331.

³¹ У Центру за емотивну подршку и превенцију самоубиствава кажу да не треба убеђивати људе да не одузму себи живот, јер самоубиство није ни добро ни погрешно, није недостатак карактера, оно је морално неутрално, то је просто несразмера између бола и начина да се он ублажи, оно је лични поступак, па би се пре могло тумачити као слобода, него као право.

³² С. Вуковић, Коментар Кривичног законика, Пословни биро д.о.о., Београд 2009, 113.

ћу од схватања да право на живот укључује и право на смрт, па да би еутаназију (од грчких речи *thanatos* – смрт; *eu* – добар, лак) требало декриминализовати, наводећи у прилог том схватању хуманост мотива из којих се то чини, неизлечиво стање болести, тешке патње, као и постојање озбиљног и изричитог захтева болесног лица. Такође, овде се намеће и једно од питања које је на граници између права и медицинске етике - да ли је држава у обавези да штити „нежељени живот” и обезбеди право на живот и право на здравље, упркос израженој жељи некога да оконча живот? Постоје болесници који по више година остају укључени на апарате помоћу којих се вештачки одржавају неке њихове животне функције, при чему се мора имати у виду и потреба коришћења тих апарата за друге случајеве са бољим перспективама за излечење. У таквим случајевима поставља се питање ко и када може да одлучи о искључењу апарата, како утврдити да ли је нечији живот заиста престао и да ли има макар најмањих шанси за повраћај у прави живот. То захтева и прецизно одређење границе између живота и смрти, јер докле год постоји живот, ма какав он био, постоји право на живот и оно се мора поштовати. Извештаји у медијима о томе да *Dignitas* помаже странцима у овом смислу охрабрили су болеснике из целог света, да дођу у Швајцарску по брзу смрт. Овај феномен је чак добио и име самоубилачки туризам.³³ У прилог схватањима да се еутаназија не може легализовати, наводе се како начелни (неповредивост туђег живота), тако и практични разлози (могућности злоупотребе).³⁴ Такође, поставља се и питање колико је воља оболелог истински слободна и може ли се објективизирати, колико је увид личног стања пацијента истинит, колики је утицај других, а колики лекара, да ли је захтев постављен под утицајем терапије, одређене душевне болести или поврећености, или пак заосталог душевног развоја, када знамо да се у зависности од стања урачунљивости оцењује способност схватања својих дела и управљања својим поступцима, која се може кретати од потпуне неурачунљивости, преко смањене, или смањене али не до битног степена, до потпуне урачунљивости. Да ли би имало логике вредновати захтев или молбу неког лица које се налази у неком од ових стања и исте усвојити и то лице лишити живота, а лица која у таквим стањима почине кривична дела, ослобађати од казни или их ублажавати. Кривично право треба да пружи једнаку заштиту сваком људском животу, без обзира на његов квалитет и без обзира на способности самосталног живљења и прог-

³³ Е. Р. Корљан, 187.

³⁴ Један од примера злоупотребе еутаназије у историји је тајна наредба Адолфа Хитлера, када је убијено око 275.000 душевних болесника и деце, али је ту свакако било и злоупотреба из политичких мотива, што не представља еутаназију, већ геноцидно поступање.

нозе преживљавања у будућности. Европски суд за људска права се још увек није експлицитно одредио према питању еутаназије, али је изнео став да се право на живот не може тумачити у својој негацији, као право на смрт.³⁵

Такође, у вези са заштитом права на живот појављује се и питање дозвољености клонирања људи, које се Уставом и Повељом о људским и мањинским правима и грађанским слободама изричито забрањује. Поред тога, Кривични законик предвиђа кривично дело „противправно вршење медицинских експеримената и испитивање лека”, где прописује да ће се казном затвора од три месеца до пет година казнити онај „ко врши клонирање људи или врши експерименте у том циљу“ (чл. 252, ст. 2).

Поред кривичне постоје и други видови заштите. Устав Републике Србије предвиђа да право на заштиту пред судом има свако коме је „повређено или ускраћено неко људско или мањинско право зајемчено Уставом, као и право на укалањање последица које су повредом настале“ (чл. 22. ст. 1). Судска заштита људских права има неколико облика: заштита пред судовима опште надлежности (тужба, жалба, ванредни правни лекови), заштита пред посебним управним судом и заштита пред уставним судом, која се јавља као секундарни механизам заштите, након што су исцрпљена правна средства предвиђена претходним механизмима заштите.³⁶ Заштита људских права пред управним судом у управном спору претпоставља да је поступак заштите људских права у управном поступку био неуспешан. У нашем уставном систему постоји и институција омбудсмана, и то у виду Повереника за заштиту равноправности, Повереника за информације од јавног значаја и Заштитника пацијентових права, према којој он обезбеђује једноставну и бесплатну заштиту људских права. Такође, установљена је и могућност међународне заштите пред Европским судом за људска права, при чему је нужно доказати да су исцрпљена сва правна средства расположива у националном законодавству, наравно под условом да су ефикасна, и да је представка поднета у року од 6 месеци од дана доношења одлуке на националном нивоу.

³⁵ У случају *Pretty* против Уједињеног Краљевства, жена која је парализована и оболела од неизлечиве дегенеративне болести мишићног ткива, обратила се Суду, тврдећи да право на живот обухвата и право на избор живота или смрти. Она је тврдила да је Уједињено Краљевство непристајањем да се одрекне кривичног гоњења њеног супруга који би јој помогао да изврши самоубиство, повредило члан 2. Конвенције, којим је гарантовано право на живот у ширем смислу. Суд је поводом овог случаја сматрао да Конвенција не гарантује негативни аспект права на живот, односно право на смрт, због чега је нашао да није дошло до повреде члана 2. Конвенције.

³⁶ Д. Симовић, Д. Аврамовић, Р. Зекавица, 313.

6. ЗАКЉУЧАК

Иако се говори о „неприкосновености живота“ и праву на живот као апсолутном праву, свакодневно се сусрећемо са кршењима и ограничењима вредности људског живота. Жалосна је чињеница што се и у 21. веку сусрећемо са тешким наслеђем и теретом, јер упркос свим еволуцијама и догађајима у земљи и свету, човек је и даље изложен подозрењима, лишавањима или ограничавањима и различитим повредама његових људских права. Међутим, важан део политичке слободе јесте да можемо живети својим животом без превише страха, а влада која подстиче страх, тиме смањује слободу грађана.

Упркос врховном статусу права на живот и значају његове ефикасне заштите, ово право нема апсолутни карактер какав, на пример, има забрана мучења, нечовечног или понижавајућег поступања или кажњавања, гарантована чланом 3 Европске конвенције о људским правима. До пре неколико година било је дозвољено извршење законито изречене смртне казне, а сама забрана лишавања живота се односи само на она која су самоволна извршена. Ова ситуација доводи до парадокса да је физички интегритет човека заштићен боље него човеков живот, док је забрана тортуре апсолутна (забрањен је сваки облик мучења и примена телесних казни), многе државе познају смртну казну као одступање од права на живот. Нема доследности ни у друштвеној сфери. Онај ко у име права на живот хоће да забрани прекид трудноће, на другој страни подржава поновно увођење смртне казне или аутоматско наоружавање државе. Државе које говоре о праву на живот као природном праву, задржавају смртну казну.

Живот је изнад друштва, он није гарантован правни објекат, јер није дете правне регуле већ биолошких закона. Право на живот мора истовремено значити и право на живот достојан човека. Међутим, неке казне, саме по себи, без обзира на законитост поступка у којем су изречене и на тежину дела због којих се прописују, „сукобљавају се с проширеним осећањем хуманости и противрече урођеном људском достојанству“³⁷. То је противно начелу да су живот и слобода човека неприкосновени и да се слободе и права зајамчена Уставом не могу одузети нити ограничити, а Уставом им је обезбеђена и судска заштита. Остварење тог циља у заштитној функцији мора да тежи и савремено кривично право и да се у том правцу развија. Укидање смртне казне је цивилизацијска обавеза демократски развијених земаља, па се и од земаља које желе да приступе Европској унији захтева њено укидање, јер „човек може престати да буде човек из многих разлога,

³⁷ В. Димитријевић, 37.

али је сасвим неспорно да он то више није ако не постоји.³⁸ Увиђамо да је примена смртне казне условљена степеном развијености земље и друштвено-политичким системом, што потврђује и чињеница да су социјалистичке земље начелно више примењивале смртну казну него капиталистичке. Из тих разлога, могло би се сматрати да би поновно увођење смртне казне у државама у којима је већ укинута било корак уназад у области заштите права на живот, јер неправда настала било где је опасност за правду свуда.

Што се тиче проблема еутаназије, њени противници наводе да би њено легализовање повело друштво опасним путем где би пре или касније убијање хендикепираних, старих или депресивних људи постало легално, као и оних који нису ментално способни да траже да им се прекине живот. Постоје и мишљења да се у савременој медицини ови поступци промовишу из економских разлога као начин смањења трошкова у здравству. Слично је и са абортусом, где се под велом „планираног родитељства“ штете државне касе и „решава питање пренасељености планете“, рађањем само и искључиво здраве деце, па се поставља питање ко штити права нерођене деце, када је мајкама дато право да својевољно одлучују о њиховом животу, као и у које сврхе се користи развој медицине, да ли у циљу побољшања и одржавања живота или ради достизања бестијалности начина којима ће се живот скратити или уништити. Долазимо до закључка да човек нема право да одлучи о свом рођењу, нити да постоји прокламовано право на смрт, али је човеку остављена слобода да сам себе лиши живота.

³⁸ *Ibid.*, 49.

*Mirjana Sredojević, Ph.D. Student
University of Novi Sad
Faculty of Law Novi Sad*

The Concept, Restriction and Mechanisms of Protection of Right to Life as a Supreme Human Right

***Abstract:** This piece of work covers the concept of right to life from the perspective of constitutional law as well as of some other legal disciplines, especially criminal law. Right to life is a crucial presumption of the existence of all the other rights, and as such bears a universal meaning. However, we encounter the violation of this very right, so it is essential to foresee the adequate mechanisms of jurisdiction so that this right does not downgrade to a proclamation only. Moreover, criminal law jurisdiction is the most efficient means of protection of human lives, hence the right to life, since liberty is the right to do anything in accordance with the principles of law. Not until people are restricted in their rights and liberty do they appreciate the worth of freedom.*

As for the systematization of this piece of work, the first part is dedicated to the history of right to life; the second part reviews the concept of right to life; the third deals with the restrictions of right to life enacted by the state using coercion and capital punishment respectively. The fourth, central part covers the mechanisms of protection of the right to life, and it states some negative, positive and procedural obligations of the state as well as the means of protection. In the conclusion, there is a short resume of the right to life and the problems we encounter today during the application of this right. All of this is intertwined with the practice of the European Court of Human Rights.

***Key words:** right to life, natural law, capital punishment, euthanasia, criminal law jurisdiction.*